

عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی موثر بر راهبرد دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران در مقابل تهدیدهای فرامنطقه‌ای از مبداء سرزمینی عراق

امیر حیات‌مقدم^۱، عبدالرضا فرجی‌راد^۲، رحیم سرور^۳

تاریخ پذیرش: ۹۵/۱۰/۲۶

تاریخ دریافت: ۹۵/۷/۲۵

چکیده

عوامل ژئوپلیتیکی شامل کلیه عواملی است که در چارچوب جغرافیا، سیاست و قدرت بر راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در برابر تهدیدهای نظامی - امنیتی تاثیرگذار باشند. بر اساس پژوهش‌های انجام شده عوامل ژئوپلیتیکی به ۷ دسته (طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی، نظامی، فرهنگی و علم و فناوری) تقسیم می‌گردند. این مقاله فقط عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی را بررسی می‌نماید. این پژوهش به روش آمیخته زمینه‌ای موردی انجام گردیده و از نوع توسعه‌ای - کاربردی می‌باشد که روش جمع‌آوری اطلاعات میدانی و کتابخانه‌ای بوده و جامعه آماری ۷۳ نفر، و با استفاده از روش‌های تحلیل خبرگی، تحلیل شده است. هدف از آن دستیابی به نقش عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی بر راهبرد دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران در مقابل تهدیدهای فرامنطقه‌ای از مبداء سرزمینی کشور عراق می‌باشد. در این تحقیق عراق تهدید یا دشمن ج.ا.ایران نیست، دشمن اصلی نیروهای فرامنطقه‌ای مثل آمریکا و گروه‌های تکفیری - تروریستی هستند که با استفاده از فضا و جغرافیای عراق، ج.ا.ایران را تهدید می‌کنند. نتایج تحقیق حکایت از آن دارد که ۲۶ عامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی در قالب بسترهای مقوم، فرصت‌آفرین، ضعف‌ساز و تهدیدزا دارای نقش موثری بر راهبرد دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران هستند، پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها مشخص گردید که تعداد ۵ عامل آن نقش آفرین نمی‌باشد. پس از محاسبه تعیین موقعیت راهبردی مشخص گردید که ج.ا.ایران در حوزه اقتصاد و سیاست در موقعیت رقابتی قرار دارد.

کلیدواژه‌ها: سرمایه فکری، سنجش سرمایه فکری، سازمان‌های فناوری‌محور

۱- دانشجوی دکترای جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران.

۲- دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران، نویسنده مسئول،

a.farajirad@yahoo.com.

۳- استاد جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران.

مقدمه

به لحاظ سلسله‌مراتبی، ژئوپلیتیک بالاتر از راهبرد دفاعی قرار می‌گیرد. یعنی پس از اهداف و منافع ملی، ژئوپلیتیک و سپس راهبرد دفاعی مطرح می‌شود. به تعبیر دیگر، سطح ژئوپلیتیک پیش‌نیاز سطح راهبرد دفاعی است (نوروزانی، ۱۳۹۳: ۶۰). بین راهبرد دفاعی و تهدیدهای نظامی ارتباطی دوسویه برقرار است و بین این دو مفهوم، تعاملی انکارناپذیر وجود دارد. از یک سو راهبرد دفاعی هر کشور افزون بر تأثیرپذیری از عوامل ژئوپلیتیکی از نگرش یک نظام و مسئولین آن به ماهیت تهدیدهای نظامی تأثیر می‌پذیرد و از سوی دیگر نیز بر چگونگی مواجه شدن یک کشور با تهدیدهای نظامی آینده آن تأثیر قاطعی دارد. مفهوم ژئوپلیتیک ترکیبی است از سه عنصر اصلی جغرافیا، قدرت و سیاست که دارای خصیصه ذاتی می‌باشند. بنابراین ژئوپلیتیک بر امور دفاعی و تهدیدهای نظامی - امنیتی تأثیر راهبردی دارد (حافظ نیا، ۱۳۹۰: ۳۷). ژئوپلیتیک سیاستی است که دیکته می‌کند و سپس راهبرد دفاعی بر مبنای آن تدوین می‌گردد. در نتیجه، طراحی و تدوین راهبرد دفاعی مناسب مستلزم بررسی، شناخت و بکارگیری ظرفیت‌های عوامل ژئوپلیتیک می‌باشد. در واقع بخش اعظم منابع، ابزار و مؤلفه‌های قدرت ملی یک کشور، عوامل ژئوپلیتیک هستند و طراحی راهبرد دفاعی مطلوب برای آن کشور، بدون توجه به عوامل ژئوپلیتیک، امکان‌پذیر نخواهد بود (نوروزانی، ۱۳۹۳: ۶۰-۵۸). کشور عراق به عنوان همسایه غربی ج.ا.ا. به دلیل پیشینه اختلاف‌های مرزی، تاریخی، قومی و جنگ تحمیلی ۸ ساله و نیز حضور و نفوذ قدرت‌های متخاصم منطقه‌ای و بین‌المللی با ج.ا.ا. در این کشور و از سوی دیگر به عنوان پایگاه جغرافیایی گروهک‌های تکفیری و تروریستی معاند ج.ا.ا. ایران، در آینده می‌تواند به طور ناخواسته به عنوان مبداء عملیاتی مناسبی برای تهدید ج.ا.ا. باشد. به همین دلیل، محقق قصد دارد نقش عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی بر راهبرد دفاعی - امنیتی ج.ا.ا. جهت مقابله با تهدیدهای آمریکا و تکفیری‌ها را از مبداء سرزمینی عراق مورد مطالعه قرار دهد.

مسئله اصلی تحقیق عبارتست از: تعیین نقش عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی در قالب قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها بر راهبرد دفاعی - امنیتی ج.ا.ا. ایران برای مقابله با تهدیدهای فرمانطقه‌ای (آمریکا و تکفیری‌ها) فراروی نظام ج.ا.ا. از مبداء سرزمینی کشور عراق.

عوامل موثر بر اهمیت اجرای این تحقیق عبارتند از: الف- مبنایی برای سیاست‌گذاری دفاعی - امنیتی ج.ا.ا. ایران در مقابل انواع تهدیدها با توجه به تحولات جدید کشور عراق؛ ب- لزوم اتخاذ راهبرد دفاعی - امنیتی متناسب با عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی برای مقابله با انواع تهدیدها از مبداء سرزمینی عراق.

عوامل موثر بر ضرورت اجرای این تحقیق عبارتند از: الف- نداشتن یک راهبرد دفاعی- امنیتی کارآمد مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی جهت مقابله با تهدیدهایی که استقلال و تمامیت ارضی ج.ا.ایران را از مبداء سرزمینی عراق نشانه گرفته‌اند و باعث غافلگیری راهبردی نظام و نیروهای مسلح ج.ا.ایران می‌گردند. ب- فقدان راهبرد دفاعی- امنیتی مطلوب و مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی، دفاع اطمینان‌بخش با تهدیدهای نظامی- امنیتی را از مبداء سرزمینی عراق با چالش جدی مواجه می‌سازد.

هدف اصلی تحقیق عبارتست از: دستیابی به نقش عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی بر راهبرد دفاعی- امنیتی ج.ا.ایران در مقابل تهدیدهای فرامنطقه‌ای (آمریکا و تکفیری‌ها) از مبداء سرزمینی عراق. اهداف فرعی تحقیق عبارتند از: الف- شناسایی و تعیین نقش عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی موثر بر راهبرد دفاعی- امنیتی ج.ا.ایران در مقابل تهدیدهای فرامنطقه‌ای (آمریکا و تکفیری‌ها) از مبداء سرزمینی عراق، ب- شناسایی و تعیین نقش عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی موثر بر راهبرد دفاعی- امنیتی ج.ا.ایران در مقابل تهدیدهای فرامنطقه‌ای از مبداء سرزمینی عراق، پ- ترسیم موقعیت راهبردی خودی در حوزه‌ی عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی.

سوال اصلی تحقیق عبارتست از: عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی چه نقشی بر راهبرد دفاعی- امنیتی ج.ا.ایران در مقابل تهدیدهای فرامنطقه‌ای (آمریکا و تکفیری‌ها) از مبداء سرزمینی عراق دارند؟ سوال‌های فرعی تحقیق عبارت‌اند از: الف- عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی چه نقشی بر راهبرد دفاعی- امنیتی ج.ا.ایران در مقابل تهدیدهای فرامنطقه‌ای (آمریکا و تکفیری‌ها) از مبداء سرزمینی عراق دارند؟ ب- عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی چه نقشی بر راهبرد دفاعی- امنیتی ج.ا.ایران در مقابل تهدیدهای فرامنطقه‌ای (آمریکا و تکفیری‌ها) از مبداء سرزمینی عراق دارند؟ پ- ج.ا.ایران در حوزه عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی در چه موقعیت راهبردی‌ای قرار دارد؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

با مراجعه به مراکز مطالعاتی و تحقیقاتی دو مورد پیشینه مرتبط به شرح زیر مورد مطالعه قرار گرفت: الف- رساله‌ی دکتری تحت عنوان نقش عوامل ژئوپلیتیک در راهبرد دفاعی (مطالعه‌ی موردی ایران نسبت به عراق) سال ۱۳۸۶ در دانشگاه تربیت مدرس انجام شده که سوال اصلی آن عبارتست از: عوامل ژئوپلیتیک در راهبرد دفاعی ایران نسبت به عراق چه نقشی ایفا کرده‌اند و چارچوب نظری راهبرد دفاعی ایران نسبت به عراق مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیک چیست؟ نتیجه تحقیق: عوامل ۳۶ گانه در طراحی‌های

دفاعی نسبت به عراق تأثیری متفاوت در جهت تقویت یا تضعیف آن دارند و طراحی راهبرد دفاعی مناسب برای ایران نسبت به عراق را مستلزم توجه و لحاظ نمودن نقش‌های چهارگانه عوامل ۳۶ گانه ژئوپلیتیکی (قوت، ضعف، فرصت و تهدید) دانسته است (رشید، ۱۳۸۶: ۲۸۰). این رساله ۶ عامل ژئوپلیتیکی (طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی داخلی، سیاسی بین‌المللی و نظامی) ج.ا.ایران را نسبت به عراق مورد بررسی قرار داده است. در حالی که در این مقاله بر دو عامل ژئوپلیتیکی (اقتصادی و سیاسی) تأکید شده است.

ب- رساله دکتری با موضوع نقش عوامل موثر ژئوپلیتیکی بر راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدها از مبداء سرزمینی عراق سال ۱۳۹۵ در دانشگاه عالی دفاع ملی انجام شده که سوال اصلی آن عبارتست از: نقش عوامل موثر ژئوپلیتیکی بر راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدها از مبداء سرزمینی کشور عراق چگونه است؟ نتیجه تحقیق: تعداد ۷۶ عامل ژئوپلیتیکی در قالب قوت، ضعف، فرصت و تهدید بر راهبرد دفاعی نقش‌آفرینی کردند و در نهایت موقعیت راهبردی ج.ا.ایران در وضعیت تهاجم قرار گرفته است (کلانتری، ۱۳۹۵: ۲۷۱). در این رساله هشت مولفه (طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی داخلی، سیاسی خارجی، نظامی، فرهنگی، علمی - فناوری) ژئوپلیتیکی مورد بررسی قرار گرفته است. در حالی که در این مقاله تهدیدات خاص آمریکا و تکفیری‌ها در حوزه سیاسی و اقتصادی بررسی شده است.

تعریف مفاهیم تحقیق

راهبرد: راهبرد به معنای تعیین هدف‌های بلندمدت سازمان و گزینش مجموعه‌ی اقدامات و تخصیص منابع لازم برای دستیابی به این اهداف است (چاندلر^۲، ۱۹۶۳: ۷). راهی است که ما را به هدف می‌رساند، ماموریت را محقق می‌سازد و به چشم‌انداز معنی می‌بخشد (حسن‌بیگی، ۱۳۹۰: ۴۸).

راهبرد دفاعی - امنیتی: علم و فن و هنر بکارگیری همه قدرت کشور یا قدرت ملی است برای مقابله با انواع تهدیدهای امنیت ملی در تمامی ابعاد (دانش‌آشتیانی، ۱۳۹۱: ۸۱).

تهدید نظامی: نوعی تجاوز فیزیکی و تهدیدی واقعی و ملموس است که علیه بقاء ارزیابی می‌شود. تهدید نظامی غالباً از طریق شورش، اقدامات تجزیه‌طلبانه، کودتا، سطوح مختلف درگیری نظامی، مداخله

1-Strategy
2 - Chandler
2 -Defence - Security Strategic
3 - military threat

نظامی و اشغال کشور صورت می‌گیرد (افتخاری، ۱۳۹۲: ۴۷). در این تحقیق آمریکا تهدید نظامی علیه ج.ا.ایران می‌باشد.

تهدید امنیتی^۱: عبارت از وضع و حالتی است که در آن مجموعه‌ای از ادراک‌ها و تصورها نسبت به پدیده‌ها و رابطه‌ی آنها با بقاء، کمیت یا کیفیت ارزش‌های اساسی و مورد احترام بر وجود خطر جدی یا امکان نابودی آن ارزش‌ها دلالت می‌کنند (ریچارد^۲، ۱۹۹۹: ۱۱۸). در این تحقیق تکفیری‌های تروریست تهدید امنیتی علیه ج.ا.ایران می‌باشند.

عوامل ژئوپلیتیکی^۳: هر عامل جغرافیایی که در تعامل با قدرت در سیاست مورد استفاده قرار گیرد، عامل ژئوپلیتیکی است (شمس دولت‌آبادی، ۱۳۹۴: ۵۹).

ژئوپلیتیک عبارتست از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۳۷).

تعریف عملیاتی متغیرها

الف- عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی متغیر مستقل است، تعریف عملیاتی آن عبارتست از: هر عامل اقتصادی که در تعامل با قدرت در سیاست مورد استفاده قرار گیرد. ب- راهبرد دفاعی- امنیتی متغیر تابع (وابسته) است و تعریف عملیاتی آن عبارتست از: بکارگیری تمام مولفه‌های قدرت ملی (دفاع همه‌جانبه) جهت مقابله با انواع تهدیدها. تهدید متغیر تعدیل‌کننده است و تعریف عملیاتی آن عبارتست از: تهدیدات نظامی و سخت آمریکا و تکفیری‌ها.

چارچوب نظری تحقیق

عوامل اقتصادی

بازار تجارت داخلی و خارجی، سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، نیروی کار ماهر و دانش و فناوری بومی و منابع طبیعی و مصنوعی از مهم‌ترین عوامل اقتصادی هستند. ارزش حقیقی و واقعی هر کشوری به فراوانی و کیفیت منابع طبیعی آن بستگی دارد. ثروت یک کشور وابسته به طرز استفاده آن کشور از منابع و تولیدات خود است. ممکن است کشوری دارای منابع ثروت زیادی باشد، بدون آنکه بتواند به نحو

مطلوب از آن استفاده کند. این قبیل کشورها اگرچه ممکن است ثروتمند شوند ولی هیچ‌گاه به عنوان یک کشور قدرتمند، طبقه‌بندی نمی‌شوند. کلیه کشورهای تولیدکننده نفت جهان سوم، دارای چنین ویژگی هستند. منابع طبیعی به دو گروه تقسیم می‌شوند:

الف- منابع غذایی: بخشی از منابع طبیعی که منشأ آن خاک است و با تلاش انسان بر سطح کره زمین تولید می‌شود و اساس آن اقتصاد کشاورزی و دامی است. اکثر کشورهای جنوب غربی آسیا (خاورمیانه) به علت موقعیت جغرافیایی خاص خود دارای اقلیمی خشک و نیمه خشک هستند، در نتیجه محدودیت‌هایی در بهره برداری از خاک‌های کشاورزی آنها وجود دارد. مهم‌ترین عاملی که می‌تواند در جریان این کمبود نقش سازنده‌ای داشته باشد جلوگیری از هدر رفتن آب‌های سطحی و مهار کردن آنهاست.

ب- منابع معدنی: آن قسمت از منابع طبیعی که در صنعت نقش دارند. منابع طبیعی برای تولیدات کشاورزی و صنعتی نیز از اهمیت فراوانی برخوردار می‌باشند. شکی نیست که یک کشور فاقد منابع طبیعی در مقابل فشار اقتصادی و لاجرم سیاسی خارجی آسیب‌پذیر خواهد بود. عدم دسترسی به این منابع مانع به قدرت رسیدن یک کشور می‌گردد (کاظمی، ۱۳۶۹: ۱۴۰).

عوامل سیاسی و اجتماعی داخلی

عوامل اساسی ژئوپلیتیک که مطالعه شد، باعث ایجاد زیربنای اجتماعی و نهادهای سیاسی و فراهم آمدن زمینه اتخاذ خط‌مشی سیاسی می‌شوند. سیاست همیشه سعی می‌کند در عین حفظ استقلال این عوامل، آنها را توجیه کند یا تغییر شکل بدهد. نهادهای اجتماعی بر پایه رژیم سیاسی، سازمان اقتصادی، عادات، تاریخ و اعتقادات یک ملت پایه‌گذاری می‌شوند و از آنجا که در بسترهای جغرافیایی متنوعی بوجود می‌آیند با یکدیگر تفاوت دارند. هرچه عوامل همبستگی نهادهای اجتماعی در جامعه‌ای بیشتر باشد، آن جامعه کمتر مورد اعمال نفوذ سوء استفاده مادی و معنوی سیاست‌های خارجی قرار خواهد گرفت و برعکس چنانچه زمینه ملی برای شکوفایی اذهان مردم فراهم نشود، آن جامعه هدف دائمی سیاست‌های خارجی خواهند بود. هرچه قدر وضعیت داخلی یک کشور از ثبات و امنیت داخلی بالاتر برخوردار باشد آن کشور در رویارویی با تهدیدهای بیرونی با قوت و اطمینان خاطر بیشتری روبه‌رو خواهد شد (کاظمی، ۱۳۶۹: ۱۵۴).

عوامل سیاسی بین‌المللی

بر هر ملتی است که هوشیارانه پیگیر نقش‌آفرینی مکانیزم جغرافیای سیاسی در داخل کشور خود و جغرافیای امنیتی و راهبردی در منطقه و چگونگی دگرگونی‌ها در نظام ژئوپلیتیکی جهانی و منطقه‌ای باشد و شرایطی را فراهم آورد تا آن نقش‌آفرینی‌ها و این دگرگونی‌ها در محیطی به دور از کنش‌ها و کوشش‌های دسیسه‌آمیز قدرت‌های فرامنطقه‌ای شکل گیرند.

هر ملتی باید بکوشد تا از راه گسترش مطالعاتی این گونه بر رویدادها و دگرگونی‌ها چیره شود که در این راستا باید عوامل سیاست خارجی، استحکام و کارآمدی روابط بین‌المللی کشور در منطقه و نظام بین‌الملل، نقش بازیگران و سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی، علایق ژئوپلیتیکی بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، عضویت و نفوذ در اتحادیه‌های سیاسی و اقتصادی منطقه‌ای و بین‌المللی را با علم و آگاهی در حوزه‌های مربوطه پیگیری نمود تا به اهداف مورد نظر دست یافت (بوالحسنی، ۱۳۹۲: ۳۲).

انرژی و منابع معدنی ایران و عراق

کشور ایران از لحاظ منابع انرژی فسیلی که جزء منابع راهبردی محسوب می‌شود در سطح جهان موقعیت برتری دارد. به لحاظ ذخایر اثبات شده نفت، کشور ایران بعد از عربستان سعودی، بر دومین ذخایر نفتی جهان تکیه دارد و عراق سومین کشور در این زمینه است. به لحاظ ذخایر گاز طبیعی ایران، بعد از روسیه در رتبه دوم و عراق در رتبه دوازدهم جهان قرار دارد. کشور ایران به واسطه شرایط طبیعی و وضعیت زمین‌شناسی از منابع معدنی غنی برخوردار است. مجموعه کانسارها و ذخایر شناسایی شده در این کشور بیش از ۴۰ نوع مواد معدنی فلزی را شامل می‌شود. از مهم‌ترین منابع معدنی (بعد از منابع نفت و گاز) در ایران می‌توان به منابع معدنی ذغال سنگ، سنگ آهن، طلا، مس، کرومیت، سرب، روی، منگنز و گوگرد اشاره کرد. در کشور عراق منابع معدنی با اهمیت و مهمی چون ذغال سنگ، سنگ آهن، مس و... کشف نشده است و عراق از این نظر خیلی فقیر می‌باشد. مهم‌ترین منابع معدنی عراق که در حال حاضر مورد بهره‌برداری قرار گرفته معادن فسفات و سولفور می‌باشد که به طور محدود استخراج می‌گردد (رشید، ۱۳۸۶: ۷۶).

وضعیت مبادلات تجاری جمهوری اسلامی ایران و عراق

جدول شماره ۱: مبادلات خارجی کشورهای ایران و عراق در سال ۲۰۱۴ م (ارزش به میلیون دلار)

شاخص اقتصادی	کشور	۲۰۱۴
صادرات (غیر نفتی)	ایران	۱۴۵۵۱۸
	عراق	۹۴۲۰۸/۶۰
واردات	ایران	۷۷۷۲۹
	عراق	۵۰۱۵۵
تراز بازرگانی	ایران	۳۹۴۲۷/۲۰
	عراق	۴۴۰۵۳/۶۰

منبع: <http://www.Tranding.com> Economics.com

نظام سیاسی و حکومتی و کارآمدی آن در جمهوری اسلامی ایران و عراق

الگوی نظام حکومتی در ایران تک‌ساخت و بسیط است. در این الگو قدرت سیاسی به طور کلی در دست شخصیت حقوقی واحدی متمرکز است و در سطح کشور به صورت عمودی و افقی اعمال می‌شود. کلیه افرادی که زیر لوای دولت یکپارچه و بسیط قرار گرفته‌اند، از یک قدرت سیاسی مرکزی تبعیت می‌کنند و یک قانون اساسی در سراسر قلمرو این سرزمین حکمرانی می‌کند. یک نهاد قانونگذاری، قوانین عادی و عمومی کشور را وضع و تصویب می‌کند. حکومت بسیط یا تک‌ساخت از وحدت ساختاری و تشکیلاتی وحدت انسانی و اجتماعی و وحدت سرزمینی برخوردار است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱: ۲۵۷).

براساس قانون اساسی، نظام سیاسی کشور ایران، جمهوری اسلامی می‌باشد و بر اساس مولفه‌های اسلامیت و جمهوریت، تحت نظارت رهبری به اداره کشور می‌پردازد. هیات کلی نظام جمهوری اسلامی ایران در قالب حکومتی بسیط و تک‌ساخت متشکل از سه قوه تشکیل می‌شود. اگر عناصر و مولفه‌های نظام سیاسی ایران و سیستم و جریان امور در میان آنها را مد نظر قرار دهیم، مشخص می‌گردد که این نظام سیاسی نه تنها یکی از نظام‌های مترقی و کارآمد منطقه است، بلکه به علت ارائه و ابداع یک الگوی سیاسی و حکومتی مدرن مبتنی بر اصل ولایت فقیه که هدف اصلی آن تامین حقوق و نیازمندی‌های مادی، حیاتی، اجتماعی و سیاسی همراه با تمایلات و خواسته‌های معنوی، اخلاقی و فطری اتباع خود می‌باشد قابل توجه و تحسین است. در این نظام، ساز و کار و اهرم‌های لازم از نظر حقوقی برای ملت در جهت شرکت و دخالت در تصمیم‌گیری‌ها و شرکت در سرنوشت کشور و انتخاب عالی‌ترین مقام حاکمیتی تا

انتخاب شوراها در نظر گرفته شده است. در عراق، حزب بعث و تشکیلات سیاسی آن بیش از سه دهه این کشور را اداره کرده و نقش مهمی در موقعیت منطقه‌ای و بین‌المللی این کشور داشته است. در شرایط کنونی نیز که کشور عراق تحت شرایط پس از خروج بیگانگان را تجربه می‌کند، هر چند نظام سیاسی آن بر اساس قانون اساسی به صورت دموکراتیک و از سه قوه مجریه، مقننه و قضائیه تشکیل شده است ولی هنوز نمی‌توان در مورد کارایی آن تا رسیدن به ثبات کامل اظهار نظر کرد و در کل این نظام سیاسی حاکم با طرح و نقشه اشغالگران ایجاد شده و ادامه حکومت آن منوط به حمایت‌های آنها می‌باشد. در نتیجه نظام سیاسی عراق در مقایسه با نظام سیاسی ایران از کمترین ضریب کارایی و کارآمدی برخوردار است (نامی، ۱۳۹۱: ۱۳۷).

مسائل جمهوری اسلامی ایران و آمریکا

مسائل آمریکا با ایران را به ترتیب اولویت می‌توان به مسائل راهبردی و امنیتی، مسائل روانی-سیاسی و مسائل حقوقی و اقتصادی، تقسیم کرد (خلیلی، ۱۳۸۱: ۱۰۶).

الف- راهبردی و امنیتی

۱- از نظر آمریکا، جمهوری اسلامی ایران، تهدیدی علیه صلح و امنیت بین‌المللی مخصوصاً در زمینه گسترش سلاح‌های کشتار جمعی و عمدتاً در تلاش برای دستیابی به سلاح هسته‌ای است.

۲- تصور حمایت ایران از آنچه تروریسم نامیده می‌شود، وجه دیگر تهدید راهبردی ایران در ذهنیت و عمل آمریکاست. در گستره این تصور، بسیاری از اقدامات ضد آمریکایی از گروگان‌گیری تا اتهام مداخله در عملیات سال ۱۹۸۲ علیه تفنگداران آمریکایی در بیروت، حمایت از حزب‌الله، حماس و سایر گروه‌های مقاومت گنجانده می‌شود.

۳- تفاوت در نگاه به ریشه تهدید ایران، در اجماعی بودن تهدید ایران برای آمریکا تردیدی نیست، ولی در بین استراتژیست‌های آمریکایی در این که ریشه تهدید ایران در کجاست، مباحث و مجادلات قابل توجهی وجود دارد که در مسئله‌شناسی روابط ایران و آمریکا حائز اهمیت است. حداقل چهار نظریه در این زمینه قابل شناسایی است:

نظریه اول، ریشه تهدید را ذات و ماهیت نظام جمهوری اسلامی ایران می‌داند؛

نظریه دوم، نه ماهیت نظام، بلکه رفتار جمهوری اسلامی ایران را تهدید می‌داند؛

نظریه سوم، نخبگان تراز اول جمهوری اسلامی ایران را تهدید قلمداد می‌کند؛

نظریه چهارم، بخشی از حاکمیت و نهادهای سیاسی و اداری ایران را تهدید می‌داند. هر کدام از این

نگرش‌ها، در نحوه برداشت و مدیریت تهدید ایران، نوع خاصی از سیاست‌ها را در آمریکا به همراه دارد؛ برای مثال، معرفی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به عنوان یک سازمان تروریستی، نظریه آخر را منعکس می‌کند (کلانتری، ۱۳۹۵: ۱۷۰). گرایش‌های سیاسی و راهبردی آمریکایی طی سال‌های گذشته، هرکدام به یک یا ترکیبی از ماهیت تهدیدهای بالا توجه داشته و راهبردهای سه گانه: تغییر رژیم، مهار و تعامل با ایران، پیوند خاصی با درک از میزان تهدید و منشأ تهدید ایران دارد. برخی از گروه‌ها، به طور پیوسته، راهبرد تعامل با ایران را زیر سؤال می‌برند. علت آن است که تعامل‌گرایان، چندان با ماهیت نظام سیاسی ایران مسئله ندارند که با رفتار آن دارند، و بر این باورند که از طریق تعامل می‌توان رفتار تهدیدآمیز را مدیریت کرد.

ب- روانی و سیاسی

آمریکایی‌ها در پس‌ابرجام به بهانه حل مشکلات اقتصادی، به دنبال نفوذ سیاسی در ارکان نظام به خصوص دولت جمهوری اسلامی ایران هستند و تلاش می‌کنند تا مشکلات سیاسی خود را با جمهوری اسلامی ایران از طریق نفوذ سیاسی حل کنند. مسائل روانی و سیاسی بین ایران و آمریکا به شرح زیر می‌باشد:

۱- سوابق و خاطرات و تصویر ایران

از نظر آمریکا، در سی و شش سال گذشته، خاطرات سنگین و تلخی که بعضاً تحقیر آمریکا را در برداشته، بخشی از مشکلات روابط دوجانبه است. گروگان‌گیری و ایران-کنترا دو پدیده مهم و اثرگذار در این راستا هستند، ولی مسئله روانی-سیاسی، فراتر از این دو پدیده رفته و نام ایران در آمریکا توأم با خاطرات و تصاویر منفی فراوانی شده است. هرچند ایران بُعد مثبت چهره دیگری اعم از اهمیت فرهنگ ایران و یا نقش ایرانی‌های آمریکایی تبار به عنوان گروهی موفق در جامعه آمریکا را نیز داراست، در مجموع چهره‌ای عمیقاً منفی در آمریکا دارد و این خود مسئله‌ای جدی در مناسبات دوجانبه است.

۲- حقوق بشر

هرچند مخصوصاً دولت بوش با چالش‌هایی نظیر زندان ابوغریب و زندان گوانتانامو، از نظر حقوق بشر خود مسئله‌دار بود، اما در یک بررسی علمی از مسائل و مشکلات روابط ایران و آمریکا باید به مسئله حقوق بشر به عنوان یکی از موضوعات توجه کرد. مسئله حقوق بشر در روابط ایران و آمریکا به عنوان یک مسئله سیاسی، ریشه در سه سطح فعالیت منسجم دارد:

سطح اول، نهادهای حکومتی آمریکا را در برمی‌گیرد. در بین نهادهای حکومتی آمریکا، کنگره بارها

در مورد وضعیت حقوق بشر ایران قطعنامه صادر کرده و فعال است. وزارت امور خارجه آمریکا نیز فعالیت‌های زیادی در این حوزه دارد. سطح دوم، گروه‌های فعال حقوق بشری در جامعه آمریکا را شامل می‌شود. یکی از موضوعات اصلی جامعه مدنی حقوق بشری آمریکا وضعیت حقوق بشر در ایران است. سطح سوم، فعالیت‌های بین‌المللی حقوق بشری آمریکا با همراهی سایر کشورها و نهادهای غربی است. حقوق بشر ایران دارای فواید تبلیغاتی در بی‌اعتبار کردن نظامی است که با ارزش‌های لیبرال-دمکراسی غربی فاصله دارد، ولی چگونگی اهمیت آن و استفاده کاربردی آن در روابط آمریکا با ایران، بستگی به عوامل گوناگون از جمله گرایش فکری شخص رئیس‌جمهور و تیم او دارد. در سی سال گذشته، مسئله حقوق بشر اهمیت دست دوم خود را در روابط ایران و آمریکا حفظ کرده، ولی در مواردی، حساسیت بیشتری یافته و شکل مداخله جدی‌تری را در امور داخلی ایران پیدا کرده است (خلیلی، ۱۳۸۱: ۹۸).

۳- وضعیت منطقه‌ای ایران

وضعیت منطقه‌ای ایران از یک بُعد، راهبردی و از بُعد دیگر، روانی-سیاسی است که ظرفیت‌های متضاد از جمله همکاری‌های محدود و رقابت‌های متعدد را در بر دارد. در چند سال گذشته، برآمدن منطقه‌ای ایران به عنوان یک قدرت خطرناک، دارای بارهای سیاسی-روانی برای وضعیت منطقه‌ای آمریکاست. در پرتو طرح بحث قدرت منطقه‌ای ایران، آمریکا به ائتلاف‌های ضدایرانی شکل می‌دهد. از سوی دیگر، در مواردی مثل عراق و افغانستان به کمک ایران برای برقراری ثبات نیاز است. این دوگانگی، وضعیت منطقه‌ای ایران را تبدیل به موضوعی کرده که از حالت راهبردی پیروزی و باخت حذف شده و ظرفیت‌های تبدیل و تنظیم موردی خاص برای این کشور پدید آمده است.

۴- موضوعات خاص منطقه‌ای

ایران و آمریکا انبوهی از مسائل سیاسی در مناطق اطراف ایران دارند: حوزه خزر، آسیای مرکزی، قفقاز، افغانستان، عراق، پاکستان و خلیج فارس که هرکدام ویژگی‌های خاص خود را داشته و در چشم‌اندازی سیاسی، جنبه‌های ترکیبی را دربردارند (مرکز نیکسون، ۱۳۸۳: ۸۴).

ج- حقوقی و اقتصادی

فهرستی طولانی و انباشته از مسائل و مشکلات حقوقی-اقتصادی ناشی از تحریم‌های گوناگون

آمریکا علیه ایران از یک سو و بریدگی و قطع روابط ایران و آمریکا که رابطه‌ای بسیار نزدیک بوده، از سوی دیگر وجود دارد که آنها را به سه دسته عام می‌توان تقسیم کرد:

۱- مسائل حقوقی - اقتصادی ناشی از تحریم‌ها

سی سال تحریم‌های آمریکا علیه ایران، مجموعه‌ای به واقع پیچیده از مناسبات حقوقی را به وجود آورده که پیامد آن، قرار گرفتن نام ایران در چندین فهرست خاص تحریم، اعمال قوانین مربوط به حالت اضطراری روابط دو جانبه، تعداد قابل توجهی از دستورالعمل‌های اجرایی رئیس‌جمهور و قوانین خاص مصوب کنگره است و مشکلات و مسائل نشأت گرفته از این مجموعه، موانع عمده‌ای را از نظر اقتصادی به دنبال آورده است. آنچه بر پیچیدگی این مسائل می‌افزاید ماهیت اداری و بروکراتیک آنهاست که حتی در صورت برقراری روابط، روند کند تغییر تصمیم‌های اداری و حقوقی، چالش‌های فراوانی را حتی از نظر سیاسی به همراه خواهد داشت.

۲- مسائل حقوقی - اقتصادی ناشی از قطع روابط

حدود ۲۷ سال گذشته، دیوان داوری ایران و آمریکا در لاهه، اختلافات مالی و تجاری دو جانبه فراوانی را (عمدتاً به نفع آمریکا) حل کرده است، اما پرونده عمده خریدهای نظامی قبل از انقلاب همچنان از موضوعات جدی، مهم و حل نشده باقی مانده است. به علاوه، بحث سایر دعاوی را نیز باید مدنظر قرار داد. علاوه بر آنچه ذکر شد، ایران و آمریکا علیه یکدیگر اقامه دعواهای گوناگون داشته‌اند، همچنین تحریم‌های چندجانبه سازمان ملل متحد علیه ایران، پیامدهای حقوقی و اجرایی در بر داشته و دارد. در چشم‌اندازی گسترده‌تر، دعاوی خاصی تحت عنوان قربانیان تروریسم از ایران در دادگاه‌های آمریکا مطرح و آرای دادگاه‌ها به ضرر ایران صادر شده، ولی با موانعی در زمینه دریافت غرامت به سبب مصونیت اموال دیپلماتیک گردیده‌اند که مسائل و مشکلات حقوقی روابط ایران و آمریکا را پیچیده‌تر می‌کند. از نظر مدیریت این پرونده‌ها باید گفت در مواردی حتی قوه مجریه آمریکا، از ظرفیت لازم اجرایی و حقوقی در صورتی که حتی تعامل به همکاری داشته باشد برخوردار نیست (مرکز نیکسون، ۱۳۸۳: ۹۰).

رابطه بین ژئوپلیتیک و راهبرد دفاعی

یکی از عوامل مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی در کنار عواملی از قبیل ارزیابی وضعیت امنیتی محیط بین‌المللی، وضعیت تهدیدها و...، عوامل ژئوپلیتیکی است. چنانچه ژئوپلیتیک را به تعبیر دکتر حافظ‌نیا، علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، سیاست و قدرت و کنش‌های ناشی از ترکیب آنها با یکدیگر تصور نماییم، آن گاه می‌توان گفت که عوامل ژئوپلیتیک هم یک سری سیاست‌های متأثر از عوامل جغرافیایی‌اند که منجر

به ایجاد و تولید قدرت برای اتخاذ راهبرد دفاعی مناسب مبتنی بر یکی از محیط‌های همکاری، رقابت و یا منازعه می‌گردند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که عوامل ژئوپلیتیک با راهبرد دفاعی ارتباط مستقیم داشته و در انتخاب و اتخاذ راهبرد به میزان زیادی تاثیرگذار می‌باشند و از همین جهت بررسی و شناخت نقش عوامل ژئوپلیتیک حائز اهمیت است. برای بررسی و تعیین رابطه میان دو مفهوم ژئوپلیتیک و راهبرد دفاعی ابتدا وجوه افتراق و اشتراک آنها بیان می‌گردد. در این رابطه "غلامعلی رشید" معتقد است، چنانچه هدف، ابزار و روش را عناصر اصلی راهبرد دفاعی و مؤلفه‌های قدرت ملی بدانیم، به ارتباط معناداری بین این دو مفهوم پی خواهیم برد. وی وجوه اشتراک و افتراق بین این دو مفهوم را در قالب جدول شماره ۲ نشان داده است.

همان‌گونه که در این جدول مشاهده می‌گردد، متغیرها و عوامل مورد بررسی در ژئوپلیتیک، همان متغیرها و عوامل مورد نظر در راهبرد دفاعی است و به لحاظ سلسله مراتبی، ژئوپلیتیک بالاتر از راهبرد دفاعی قرار می‌گیرد. یعنی پس از اهداف و منافع ملی، ژئوپلیتیک و سپس راهبرد دفاعی مطرح می‌شود. به تعبیر دیگر، سطح ژئوپلیتیک پیش‌نیاز سطح راهبرد دفاعی است. یعنی ژئوپلیتیک سیاستی است که دیکته می‌کند و سپس راهبرد دفاعی بر مبنای آن تدوین می‌گردد. در نتیجه، طراحی و تدوین راهبرد دفاعی مناسب مستلزم بررسی، شناخت و به کارگیری ظرفیت‌های عوامل ژئوپلیتیک است. در واقع بخش اعظم منابع، ابزار و مؤلفه‌های قدرت ملی یک کشور، عوامل ژئوپلیتیک هستند و طراحی راهبرد دفاعی مطلوب برای آن کشور، بدون توجه به آن عوامل ژئوپلیتیک، امکان‌پذیر نخواهد بود.

جدول شماره ۲: مفهوم ژئوپلیتیک در تدوین راهبرد دفاعی (جزوه درسی، رشید: ۱۳۹۴)

مفاهیم	وجوه اشتراک دو مفهوم			وجوه افتراق دو مفهوم
	هدف	عوامل و متغیرها	منابع و ابزار و مؤلفه‌ها	وظیفه
راهبرد دفاعی	تأمین منافع از طریق حفظ و یا ارتقاء قدرت	شناخت و بررسی و تجزیه و تحلیل منابع و مؤلفه های قدرت	عوامل قدرت (یا عوامل ژئوپلیتیک)	به کارگیری مؤلفه‌های قدرت
ژئوپلیتیک	تأمین منافع از طریق حفظ و یا ارتقاء موقعیت ژئوپلیتیک (مؤلفه‌های قدرت)	شناخت و بررسی و تجزیه و تحلیل عوامل ژئوپلیتیک	عوامل ژئوپلیتیک (یا عوامل قدرت)	دیکتته کردن سیاست

راهبرد ژئوپلیتیکی^۱ عبارت است از راهبرد و خط‌مشی متخذه از سوی یک دولت یا سازمان و ائتلاف بین‌المللی علیه رقبای خود برای رسیدن به اهداف و منافع ملی با استفاده از عوامل جغرافیایی نظیر راهبرد محصورسازی شوروی^۲ (سابق) توسط آمریکا در دوره جنگ سرد که بر پایه مجموعه‌ای از کدهای ژئوپلیتیکی اتخاذ شد (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۱۲۲).

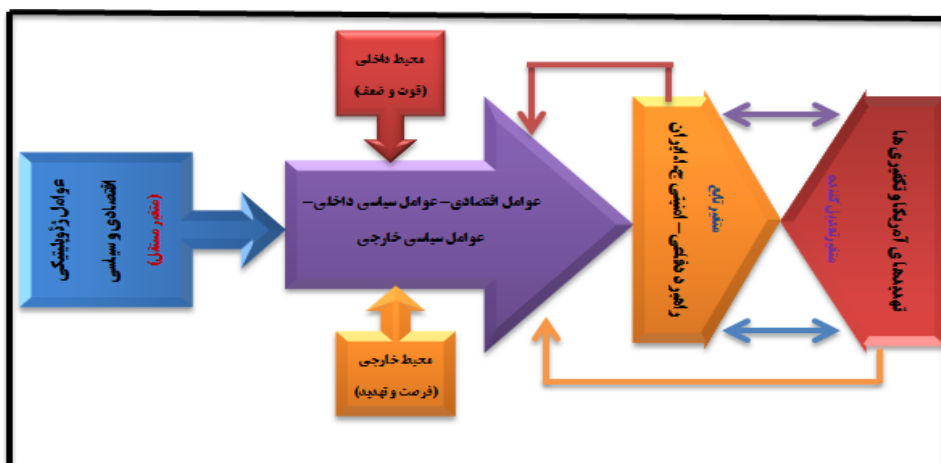
«غلامعلی رشید»؛ در جدول شماره ۳ با عنوان سلسله مراتب راهبردهای ملی، سه سطح راهبرد را ارائه نموده است که هر یک دارای حوزه کثیر ویژه‌ای هستند و در پاره‌ای ویژگی‌ها با یکدیگر متفاوت‌اند. با در نظر گرفتن مباحث بالا راهبرد دفاعی عبارت است از: چگونگی توزیع و بکارگیری منابع، مقدمات و ابزارهای ملی برای تأمین اهداف دفاعی.

1- Geopolitical Strategy
2- Containment

جدول شماره ۳: مقایسه سطوح راهبرد (جزوه درسی، رشید: ۱۳۹۴)

نوع و سطح راهبرد	حوزه اقدام	رویکرد	منابع و ابزارهای استفاده شده	ماهیت اقدام
راهبرد ملی	حوزه کارکرد همه مؤلفه‌های قدرت ملی (اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، عملی، اجتماعی، روانی، نظامی و اطلاعاتی)	رویکرد عمومی در راستای سیاست‌های کلی نظام (دولت) (رویکرد فرابخشی)	همه منابع و ابزارهای ملی	عمومی
راهبرد دفاعی	همه مؤلفه‌های قدرت ملی (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اطلاعاتی، اجتماعی، روانی و نظامی)	رویکرد دفاعی - امنیتی در راستای سیاست‌های دفاعی - امنیتی نظامی (دولت)	همه منابع و ابزارهای ملی با کارکرد دفاعی یا دوگانه (نظامی و غیرنظامی)	دوماهیتی و دومنظوره (نظامی و غیرنظامی)
راهبرد نظامی	مؤلفه‌های قدرت نظامی (کمیت و کیفیت منابع انسانی نیروهای مسلح، کمیت و کیفیت سلاح و تجهیزات نظامی، پیمانهای نظامی - امنیتی صنایع دفاعی و فناوری دفاعی)	رویکرد نظامی در راستای سیاست‌ها و تدابیر دفاعی - امنیتی (رویکرد سازمانی)	همه منابع و ابزارهای نظامی	نظامی

با توجه به مبانی نظری، مدل مفهومی تحقیق طبق شکل زیر می‌باشد:

شکل شماره ۱: مدل مفهومی تحقیق

روش‌شناسی تحقیق

در این تحقیق، پژوهشگر صرفاً آنچه را که وجود دارد مطالعه کرده و به تشریح آن پرداخته است، بنابراین تحقیق پیش رو به روش پژوهش آمیخته کمی و کیفی نظام‌مند با روش توصیفی-تحلیلی و زمینه‌ای-موردی انجام شده است. در رویکرد کمی از روش‌های زمینه‌یابی (پیمایش) و توصیفی استفاده شده است. نتایج پژوهش کاربردی و تصمیم‌گرا می‌باشند و قابل استفاده تصمیم‌گیرندگان بخش دفاعی-امنیتی نیروهای مسلح هستند و لذا نوع پژوهش توسعه‌ای-کاربردی است. قلمرو تحقیق از نظر زمانی، پس از جنگ دوم خلیج فارس، از سال ۱۳۸۲ تا سال ۱۴۰۴ خورشیدی می‌باشد. این تحقیق از نظر مکانی، جغرافیای ج.ا.ایران و کشور عراق را در بر می‌گیرد. جامعه آماری این تحقیق از صاحب‌نظران و نخبگان نظامی کشور در حوزه‌ی دفاعی و متخصصان نظامی و سیاسی حوزه ژئوپلیتیک، اقتصاد، جغرافیای سیاسی، روابط بین‌الملل، امور اطلاعاتی راهبردی و امور دفاعی راهبردی، تشکیل شده که این گروه از میان مدیران و مسئولانی که نسبت به عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی آگاه‌اند و همچنین فرماندهان، اساتید عضو هیئت علمی و مدیران سیاسی متخصص در حوزه‌ی طرح‌ریزی راهبرد دفاعی؛ که حداقل دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد هستند و پنج سال در حوزه تخصصی خود کسب تجربه نموده‌اند، به عنوان جامعه نمونه در نظر گرفته شده‌اند. با توجه به ویژگی‌ها و مشخصه‌های ذکر شده تعداد جامعه نمونه ۷۳ نفر می‌باشد و چون جامعه آماری کمتر از ۱۰۰ نفر می‌باشند، نمونه‌گیری به صورت تمام شمار صورت می‌پذیرد که تعداد ۷۳ نفر به دست آمد. اطلاعات این تحقیق از دو روش «میدانی» و «بررسی اسناد و مدارک (کتابخانه‌ای علمی و تخصصی)» گردآوری شده است. در روش کتابخانه-ای، ادبیات موضوع و اطلاعات نظری مورد نیاز با جست‌وجوی کتابخانه‌ای تخصصی، اینترنتی و بانک‌های اطلاعاتی به دست آمده است. در روش میدانی، پرسشنامه‌ای تنظیم شد که ۲۶ پرسش بسته آن از طریق طیف لیکرت در پنج سطح طبقه‌بندی گردید.

در طراحی پرسشنامه با روش دلفی و با استفاده از نظر صاحب‌نظران، استادان، متخصصان و خبرگان، عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی ج.ا.ایران و دشمن، شناسایی و سپس پرسشنامه‌ی مقدماتی تهیه و دو مرحله بین خبرگان توزیع شد و پس از تعیین اعتبار و روایی آن، پرسشنامه‌ی نهایی تهیه گردید. برای تعیین روایی پرسشنامه از روش روایی محتوا و توزیع دو مرحله‌ای پرسشنامه بین صاحب‌نظران بهره‌بردار شده و برای تعیین پایایی آزمون از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است و یک نمونه اولیه شامل ۳۰ پرسشنامه بین استادان دانشگاه امام حسین (ع) و دانشگاه عالی

دفاع ملی پیش آزمون گردید و سپس با استفاده از داده‌های به دست آمده از این پرسشنامه‌ها و به کمک نرم افزار آماری SPSS میزان ضریب اعتماد با روش آلفای کرونباخ بزرگتر از ۰/۷ به دست آمد، بنابراین پرسشنامه مورد استفاده از قابلیت اعتماد لازم برخوردار می‌باشد.

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

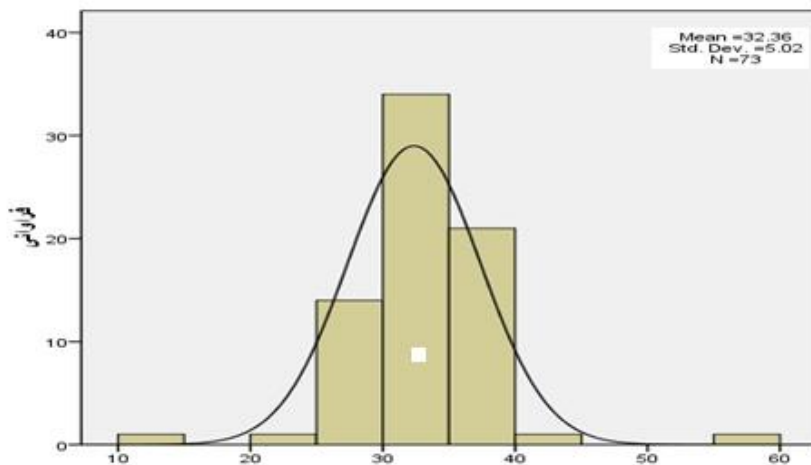
تجزیه و تحلیل جمعیت‌شناختی

با طرح دو سؤال شناسایی (سنوات خدمت و میزان تحصیلات) سعی در روایی و اعتبار هرچه بیشتر پرسشنامه شده است. الف- آمار توصیفی مربوط به سنوات خدمت پاسخگویان طبق جدول زیر می‌باشد.

جدول شماره ۴: آمار توصیفی سنوات خدمت

متغیر	تعداد	کمترین داده	بیشترین داده	میانگین	انحراف استاندارد
سنوات خدمت	۷۳	۱۳	۵۸	۳۲/۳۶	۵/۰۲۰

همان‌طور که در جدول بالا مشاهده می‌شود، تعداد کل افراد حاضر در نمونه ۷۳ نفر است که به‌طور میانگین بیش از ۳۲ سال سنوات خدمت دارند. بیشترین سنوات مربوط به فردی با ۵۸ سال و کمترین سنوات مربوط به فردی با ۱۳ سال سنوات خدمت می‌باشد که به منظور بهتر مشاهده نمودن توزیع سنوات خدمت پاسخگویان، از نمودار هیستوگرام زیر استفاده شده است.

شکل شماره ۲: نمودار هیستوگرام سنوات خدمت پاسخگویان

در نمودار بالا مشاهده می‌شود که بیشترین فراوانی در سنوات خدمت، بین ۳۰ تا ۳۵ سال بوده است که این مطلب نشان از باتجربه بودن پاسخگویان دارد. علاوه بر این، مشاهده می‌شود که توزیع سنوات خدمت پاسخگویان بسیار نزدیک به منحنی نرمال است.

ب- فراوانی مربوط میزان تحصیلات پاسخگویان طبق جدول زیر است:

جدول شماره ۵: جدول فراوانی میزان تحصیلات پاسخگویان

تحصیلات	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
دکتری	۵۹	۸۰/۸	۸۰/۸
کارشناسی ارشد	۱۴	۱۹/۲	۱۰۰
کل	۷۳	۱۰۰	

با توجه به جدول بالا مشاهده می‌شود که بیش از ۸۰ درصد (۵۹ نفر) پاسخگویان دارای تحصیلات دکتری و سایر افراد (۱۴ نفر) دارای تحصیلات کارشناسی ارشد هستند و زیر مدرک کارشناسی ارشد در نمونه‌ی تحقیق موجود نمی‌باشد. در نمودار دایره‌ای زیر میزان تحصیلات پاسخگویان رسم شده است. در این نمودار به تعداد گروه‌های مختلف تحصیلاتی (دکتری و کارشناسی ارشد) در دایره، قسمت‌بندی شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، بخش زیادی از دایره مربوط به مقطع دکتری است.

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق

به منظور تجزیه و تحلیل سوال‌های تحقیق و بر اساس پرسشنامه‌های تنظیم‌شده که بین جامعه نمونه توزیع گردیده و پاسخ‌های اخذ شده از آن‌ها مقادیر به‌دست‌آمده برای یافته‌ها در قالب دو جدول درج که میانگین وضع موجود، میانگین رتبه‌ها، درصد فراوانی نسبی و سطح معناداری برای هر یک از سوالات به صورت جداگانه به شرح زیر محاسبه شده است. جداول زیر در قالب طیف لیکرت (خیلی‌زیاد - زیاد - متوسط - کم - خیلی‌کم) و بر اساس نمره ۵ و ۴ و ۳ و ۲ و ۱ تنظیم شده است. یعنی عواملی که میانگین نمره ۳ به بالا (متوسط) بگیرند تأیید می‌گردند. بر اساس پرسشنامه‌های دریافتی، میانگین امتیاز هر یک از عوامل بیشتر از ۴ است، چون میانگین نمره پاسخ‌های دریافتی زیاد (۴ به بالا) می‌باشد، بنابراین عوامل زیر

توسط جامعه نمونه تأیید شده است. عواملی که میانگین نمره دریافتی آنها کمتر از حد متوسط بوده (کمتر از ۳) مورد تأیید جامعه نمونه قرار نگرفته و به همین دلیل تجزیه و تحلیل کمی نشده‌اند. در جداول زیر فراوانی پاسخ‌های داده شده در نقش‌های مختلف عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی رسم شده است. از آنجایی که ممکن است برخی از عوامل دارای دو نقش باشند، در نتیجه مجموع فراوانی پاسخ‌ها عددی بین ۷۳ و ۱۴۶ است. عامل‌هایی که میانگین نمرات داده شده به آن‌ها اختلاف معنادار با عدد ۳ داشته و بیشتر از ۳ باشند پذیرفته شده‌اند. اگر عاملی در یکی از نقش‌ها (فرصت، تهدید، قوت، ضعف) بیش از نیمی از نظرات (۳۷ نفر) را دارا باشد، نقش آن را مشخص می‌کنیم.

جدول شماره ۶: فراوانی تاثیر عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی

ردیف	عامل	نمونه	نفر	میانگین	میانگین رتبه‌ها	درصد فراوانی نسبی	Sig (2-tailed)
۱۵	معیشت و رفاه اقتصادی	۴۴	۲۷	۰	۰	۴۸/۶	۰/۰۷۳
۱۶	قرار گرفتن ج.ا.ایران در هارتلند انرژی	۰	۳۹	۵	۶۸	۷۶/۷	۰/۰۰۱
۱۷	ذخایر عظیم نفت و گاز ج.ا.ایران	۰	۶۸	۰	۲۷	۶۵/۱	۰/۰۰۱
۱۸	منابع معدنی و طبیعی ج.ا.ایران	۰	۶۹	۱	۲۲	۶۳	۰/۰۰۱
۱۹	تک‌پایه بودن اقتصاد(وابستگی به نفت) ج.ا.ایران	۷۸	۱	۲۹	۰	۷۴	۰/۰۰۱
۲۰	وابستگی اقتصاد ج.ا.ایران به واردات	۸۴	۱	۳۰	۰	۷۸/۸	۰/۰۰۱
۶۸	ذخائر عظیم نفت و گاز عراق	۱	۲	۰	۷۲	۵۱/۴	۰/۰۰۱

رتبه	عامل	نمونه	نوع	تعداد	نسبت	ک	میانگین	میانگین رتبه‌ها	درصد فراوانی نسبی	Sig (2-tailed)
۶۹	وابستگی اقتصاد عراق به آمریکا	۳۰	۲۶	۷۰	۱	۱۲۷	۳/۹۱۸	۴۲/۳	۸۷	۰/۰۰۱
۷۰	تامین منابع مالی گروه‌های تکفیری - تروریستی	۱	۶۸	۲	۳۵	۱۰۶	۴/۳۸۴	۵۶/۹۱	۷۲/۶	۰/۰۰۱
۷۱	منابع معدنی و طبیعی عراق	۲	۶	۲	۷۰	۸۰	۲/۸۸۴	۱۵/۹۳	۵۴/۸	۰/۱۶۸

جدول شماره ۷: فراوانی تاثیر عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی

رتبه	عامل	نمونه	نوع	تعداد	نسبت	ک	میانگین	میانگین رتبه‌ها	درصد فراوانی نسبی	Sig (2-tailed)
۲۱	انسجام ملی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدهای خارجی	۴	۶۴	۱	۱۴	۸۳	۴/۴۵۹	۵۸/۷۲	۵۶/۸	۰/۰۰۱
۲۲	رهبری در نظام مردم سالاری دینی جمهوری اسلامی ایران	۳	۶۶	۰	۱۹	۸۸	۴/۸۵۶	۷۲/۷۷	۶۰/۳	۰/۰۰۱
۲۳	مقبولیت و مشروعیت نظام	۲	۶۶	۰	۲۴	۹۲	۴/۴۷۳	۵۹/۷۲	۶۳	۰/۰۰۱

شماره	عامل	صنف	فرد	تعداد	درصد	حک	میانگین	میانگین رتبه‌ها	درصد فراوانی نسبی	Sig (2-tailed)
	جمهوری اسلامی ایران									
۲۴	منتقدین داخلی در سیستم سیاسی جمهوری اسلامی ایران	۲۰	۵۳	۶	۱۱	۹۰	۳/۵۵۵	۳۳/۳	۶۱/۶	۰/۰۰۱
۷۲	مخالفت سیاستمداران و دولت فعلی عراق با تکفیری‌ها	۲	۳۵	۲	۹۷	۱۳۶	۴/۳۰۸	۵۵/۴۹	۹۳/۲	۰/۰۰۱
۷۳	سیاست استقرار گروه-های تروریستی متخاصم جمهوری اسلامی ایران در عراق (منافقین)	۱۴	۱	۶۹	۱	۸۵	۳/۲۳۳	۲۳/۷۲	۵۸/۲	۰/۰۱۲
۲۵	ایرانیان معارض در خارج از کشور	۲۴	۱	۶۳	۰	۸۸	۳/۱۲۳	۲۰/۵۱	۶۰/۳	۰/۱۸۴
۲۶	همگرایی دولت فعلی عراق با جمهوری اسلامی ایران	۱۲	۲۱	۲	۶۹	۱۰۴	۴/۲۶	۵۲/۵۷	۷۱/۲	۰/۰۰۱

۶۲	عامل	نمب	فهرت	تبدیل	تسیر	ک	میانگین	میانگین رتبه‌ها	درصد فراوانی نسبی	Sig (2- tailed)
۲۷	اختلافات ارضی و مرزی جمهوری اسلامی ایران و عراق	۱	۰	۷۳	۱	۷۵	۳/۱۳۳	۲۴/۹۹	۵۱/۴	۰/۲۸۷
۲۸	سازمان کنفرانس اسلامی	۱	۱	۰	۷۱	۷۳	۲/۸۶۳	۱۹/۸۴	۵۰	۰/۲۵۴
۲۹	گروه‌های جهادی همگرا با جمهوری اسلامی ایران	۰	۳۱	۲	۶۷	۱۰۰	۴/۲۳۳	۵۲/۱۴	۶۸/۵	۰/۰۰۱
۳۰	گروه‌های تکفیری و اگر با جمهوری اسلامی ایران	۱۶	۰	۷۳	۰	۸۹	۴/۲۲۶	۵۱/۵۳	۶۱	۰/۰۰۱
۳۱	استکبارستیزی و مقاومت جمهوری اسلامی ایران	۲	۶۴	۳۵	۱۵	۱۱۶	۴/۲۴	۵۱/۳۹	۷۹/۵	۰/۰۰۱
۳۲	سیاست حمایت از مظلومان و مستضعفان جهان	۲	۵۶	۳۲	۳۳	۱۲۳	۳/۸۴۹	۳۹/۲۵	۸۴/۲	۰/۰۰۱
۷۴	همگرایی برخی کشورهای	۱۵	۲	۷۳	۰	۹۰	۴/۶۴۴	۶۴/۹۳	۶۱/۶	۰/۰۰۱

ردیف	عامل	نمایش	نقش	تهدید	نقش	کسب	میانگین	میانگین رتبه‌ها	درصد فراوانی نسبی	Sig (2-tailed)
	مرتجع عرب با آمریکا و تکفیری‌ها									
۷۵	سیاست آمریکا در به‌کارگیری تکفیری‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران	۶۶	۲	۶۶	۰	۱۳۴	۴/۲۷۴	۵۴/۰۱	۹۱/۸	۰/۰۰۱

با توجه به جداول بالا چون اختلافی بین میانگین عوامل زیر با مقدار آزمون وجود ندارد و یا اختلاف کمتر از حد متوسط است، این عوامل توان نقش‌آفرینی بر راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدها از مبدأ سرزمینی عراق را ندارند. این عوامل موثر هستند، اما به علت کسب نمره کمتر از حد متوسط نقش‌آفرین نیستند، فقط عواملی که رتبه زیاد یا خیلی زیاد کسب نموده‌اند، نقش‌آفرینند.

- ۱- معیشت و رفاه اقتصادی،
- ۲- منابع معدنی و طبیعی عراق،
- ۳- ایرانیان معارض در خارج از کشور،
- ۴- اختلافات ارضی و مرزی جمهوری اسلامی ایران و عراق،
- ۵- سازمان کنفرانس اسلامی.

به غیر از این ۵ عامل، ۲۱ عامل دیگر عوامل موثر ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی بر راهبرد دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران در مقابل تهدیدات آمریکا و تکفیری‌ها از مبدأ سرزمینی عراق هستند. در میان ۲۱ عامل شناخت محیط خارجی و داخلی ج.ا.ایران تعداد ۷ عامل دونقشی هستند که در مجموع این ۲۸ نقش، ۱۱ نقش قوت، ۳ نقش ضعف، ۷ نقش فرصت و ۷ نقش تهدید بوده‌اند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

بر اساس یافته‌های تحقیق، عوامل ژئوپلیتیکی در مرحله‌ی «شناخت محیط راهبردی» دارای نقش موثری بر راهبرد دفاعی - امنیتی هستند. این عوامل؛ در تعامل با یکدیگر در قالب بسترهای قوت‌زا، فرصت‌آفرین، ضعف‌ساز و تهدیدزا بر راهبرد دفاعی - امنیتی نقش‌آفرینی می‌نمایند. ابتدا تعداد ۲۶ عامل ژئوپلیتیکی اقتصادی و سیاسی به دست آمد که در نهایت ۲۱ عامل که دارای معدل بیشتر از حد متوسط یا عدد ۳ بوده و در دسته‌ی زیاد و خیلی زیاد قرار گرفتند مورد تایید قرار گرفته و ۵ عامل که دارای معدل کمتر از ۳ بوده تأیید نگردید. چون میزان تأثیر این ۵ عامل کمتر از حد متوسط است نقش‌آفرین نیستند. به عبارت دیگر، این عوامل موثر هستند، اما نقش‌آفرین نیستند.

پاسخ سوال فرعی یکم:

بر اساس یافته‌های تحقیق، الف- مهمترین قوت دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی، عبارت است از: **منابع معدنی و طبیعی جمهوری اسلامی ایران**
 ب- بر اساس یافته‌های تحقیق مهم‌ترین ضعف‌های دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی به ترتیب اولویت عبارتند از:

✓ تک‌پایه بودن اقتصاد (وابستگی به نفت)

✓ وابستگی اقتصاد به واردات

پ- بر اساس یافته‌های تحقیق مهم‌ترین فرصت دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی عبارت است از: **قرار گرفتن جمهوری اسلامی ایران در هارتلند انرژی**

ت- بر اساس یافته‌های تحقیق مهم‌ترین تهدیدهای دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی به ترتیب اولویت عبارتند از:

✓ ذخائر عظیم نفت و گاز عراق

✓ وابستگی اقتصاد عراق به آمریکا

پاسخ سوال فرعی دوم:

الف- بر اساس یافته‌های تحقیق، مهم‌ترین قوت‌های دفاعی - امنیتی ج.ا.ا. مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی به ترتیب اولویت عبارتند از:

- ✓ رهبری در نظام مردم‌سالاری دینی جمهوری اسلامی ایران
- ✓ مقبولیت و مشروعیت نظام جمهوری اسلامی ایران
- ✓ انسجام ملی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدهای خارجی
- ✓ استکبارستیزی و مقاومت جمهوری اسلامی ایران
- ✓ منتقدین داخلی در سیستم سیاسی جمهوری اسلامی ایران
- ✓ سیاست حمایت از مظلومان و مستضعفان جهان

ب- بر اساس یافته‌های تحقیق، مهم‌ترین ضعف دفاعی - امنیتی ج.ا.ا. مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی عبارتست از: سیاست آمریکا در بکارگیری تکفیری‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران*

پ- بر اساس یافته‌های تحقیق، مهم‌ترین فرصت‌های دفاعی - امنیتی ج.ا.ا. مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی به ترتیب اولویت عبارتند از:

- ✓ همگرایی دولت فعلی عراق با جمهوری اسلامی ایران
- ✓ گروه‌های جهادی همگرا با جمهوری اسلامی ایران
- ✓ مخالفت سیاستمداران و دولت فعلی عراق با تکفیری‌ها

ت- بر اساس یافته‌های تحقیق مهم‌ترین تهدیدهای دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی به ترتیب اولویت عبارتند از:

- ✓ همگرایی برخی کشورهای مرتجع عرب با آمریکا و تکفیری‌ها
- ✓ سیاست آمریکا در بکارگیری تکفیری‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران
- ✓ سیاست استقرار گروه‌های تروریستی متخاصم جمهوری اسلامی ایران در عراق
- ✓ گروه‌های تکفیری واگرا با جمهوری اسلامی ایران

تعیین موقعیت راهبردی

با توجه به قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای خودی و دشمن (آمریکا، تکفیری‌ها و فضا و جغرافیای عراق) که در سوال‌های فرعی ۱ و ۲ به آن پاسخ داده شده است موقعیت راهبردی خودی ترسیم می‌گردد.

جهت تعیین موقعیت راهبردی خودی بر روی محور مختصات و تحلیل شکاف، باید از جداول ارزیابی عوامل داخلی نمره موزون ضعف‌ها را از نمره موزون قوت‌ها کسر نمود که عدد حاصل را به نام A نام‌گذاری می‌کنیم.

$$A = ۱۲/۸۹۷ - ۱۶/۹۰۵ - ۲۹/۸۰۲ = \text{نمره موزون ضعف‌ها} - \text{نمره موزون قوت‌ها}$$

همچنین از جداول ارزیابی عوامل خارجی نمره موزون تهدیدها را از نمره موزون فرصت‌ها کم نموده و آن را به نام B نام‌گذاری می‌کنیم.

$$B = -۱۵/۶۵۹ = ۲۱/۱۷۱ - ۳۶/۸۳ = \text{نمره موزون تهدیدها} - \text{نمره موزون فرصت‌ها}$$

در محور مختصات، روی محور عمودی که در ریاضیات به آن محور X ها گفته می‌شود، عوامل محیطی داخلی یعنی ضعف‌ها و قوت‌ها و روی محور افقی که در ریاضیات به آن محور Y ها گفته می‌شود، عوامل محیطی خارجی یعنی فرصت‌ها و تهدیدها قرار می‌گیرند.

پس از تعیین نتیجه نمرات موزون عوامل داخلی و خارجی و مشخص شدن امتیاز موزون نهایی آنها در ماتریس‌ها به منظور تعیین موقعیت (وضعیت و جایگاه فعلی) و رویکرد برای تدوین و فرموله کردن راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدها از مبداء سرزمینی عراق، امتیازات فوق را روی محورهای مختصات برابر شکل زیر مشخص نموده و نقطه حاصل از تقاطع این دو عدد را به دست می‌آوریم. این نقطه وضعیت و موقعیت فعلی ما را در این حوزه نشان می‌دهد. این ناحیه که نقطه در آن قرار گرفته تعیین‌کننده رویکرد فعلی است.

۶- با استفاده از همگرایی بین ج.ا.ایران و دولت عراق، حضور و نفوذ کشورهای مرتجع عرب را در عراق کاهش دهیم.

منابع

الف- فارسی

- افتخاری، اصغر(۱۳۹۲)، *برآورد نظامی تهدید*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- بوالحسنی، خسرو(۱۳۹۲)، رساله دکتری، *بررسی ژئوپلیتیک ترکیه و تأثیر آن در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا(۱۳۹۰)، *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد، انتشارات پایلی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا(۱۳۸۱)، *جغرافیای سیاسی ایران*، تهران، انتشارات سمت.
- حسن‌بیگی، ابراهیم(۱۳۹۰)، *مدیریت راهبردی*، انتشارات سمت، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی دانشگاه عالی دفاع ملی.
- خلیلی، اسدالله(۱۳۸۱)، *روابط ایران و آمریکا*، بررسی دیدگاه‌های نخبگان، تهران، انتشارات ابرار معاصر.
- دانش‌آشتیانی، محمداقرا(۱۳۹۱)، *مدیریت راهبرد دفاعی- امنیتی*، انتشارات مرکز آموزشی و پژوهشی شهید صیادشیرازی.
- شمس دولت‌آبادی، سید محمودرضا(۱۳۹۴)، *جزوه درسی ژئوپلیتیک مقطع دکتری*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- رشید، غلامعلی(۱۳۸۶)، رساله دکتری، *نقش عوامل ژئوپلیتیک در راهبرد دفاعی (مطالعه‌ی موردی، ایران نسبت به عراق)*، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- رشید، غلامعلی(۱۳۹۴)، *جزوه درسی ژئوپلیتیک*، مقطع دکتری علوم دفاعی راهبردی تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- کلانتری، فتح‌ا... (۱۳۹۵)، رساله دکتری، *نقش عوامل موثر ژئوپلیتیکی بر راهبرد دفاعی- امنیتی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدها از مبدا سرزمینی کشور عراق*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- کاظمی، علی اصغر (۱۳۶۹)، *دیپلماسی در عصر دگرگونی در روابط بین‌الملل*، تهران، نشر قومس.

- نوحی، امیر(۱۳۹۳)، شکل‌گیری داعش، *نمای راهبردی*، شماره ۱۶، تهران، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
- نوروزانی، شهرام(۱۳۹۳)، رساله دکتری، *نقش عوامل ژئوپلیتیک افغانستان در راهبرد دفاعی ج.ا.ایران*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- مرکز نیکسون(۱۳۸۳)، *ایالات متحده و ایران، معمای هسته‌ای*، تهران، انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.

ب- انگلیسی

- Richard Wyn Jones(1999), *Security, Strategy and Critical Theory*, LondonmLynne Rienner publishers.